

Cultura i turisme al Pirineu: darrere les petjades de Gerbert

1. El Pirineu com a columna vertebral

La morfologia del Pirineu ha generat un sistema variat i complex de vectors de direccions oposades. La directriu nord-sud, simplificant, seguint els cursos fluvials, ha mantingut viva una dinàmica específica de valls aparentment aïllades i independents en un moviment constant, sempre que les circumstàncies ho han permès, de la muntanya cap a la plana. Hi ha, però, la directriu est-oest, de geografia més abrupta i de més dificultats de comunicació, que salta d'una vall a la vall veïna per les rutes dels colls. La primera perd potència unitària i esdevé un factor de dispersió i aïllament; la segona, en canvi, és la que millor defineix el Pirineu com una espina dorsal, com a eix articulador, com a referent que integra les valls del nord i les del sud en una transversalitat física, econòmica, cultural i social que defineix millor un territori extens i poc poblat.

Però si passem de l'estricta delimitació física de les realitats i ens apropem als territoris pirinencs a partir de les divisions administratives, ens trobem molt aviat que les successives divisions territorials aprofundien en l'abisme entre valls i estableixen una lògica artificiosa, aliena del tot a la realitat física que hem comentat fa un moment. La superposició i l'encavalcament d'administracions en un mateix territori ha fomentat una despersonalització creixent i un autèntic galimaties, força artificial i allunyat de les realitats demogràfiques i econòmiques que han mantingut una lògica pròpia.

La reivindicació d'una especificitat territorial per al Pirineu no és una reclamació sobrera i feta des dels despatxos i els laboratoris, sinó que és l'expressió d'una necessitat objectiva de polítiques específiques, que respon a una demanda efectiva nascuda en el mateix territori.

Més enllà dels treballs de Pau Vila i els seus col·laboradors, que corregien la fragmentació anterior en les seves propostes de divisió territorial de Catalunya i, també, més enllà dels treballs continguts en el Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran,¹ ja

Joaquim Nadal i
Farreras, catedràtic
d'Història
Contemporània de la
Universitat de Girona
i director de l'Institut
Català de Recerca en
Patrimoni Cultural

entrat el segle XXI, convé que ens aturem en les dinàmiques més específicament sorgides del Pirineu. En primer lloc, i si apel·lem a la història, cal recordar pel seu caràcter anticipant el treball que, des de l'excursionisme i la passió per la muntanya i per l'esquí va desenvolupar, ja fa unes quantes dècades, Josep M. Guilerà;² la reivindicació de la unitat històrica no deixa de ser una reivindicació premonitòria de les arrels històriques de la unitat i transversalitat territorial. Però més enllà de la història, des dels treballs de Pau Vila en els anys trenta fins a la carta manifest del col·lectiu APIA (Alt Pirineu i Aran) hi ha un conjunt d'iniciatives a cavall entre la política i la societat civil que cal esmentar de forma sintètica. Des del camp de la política, l'aprovació, l'any 1983, de la Llei de muntanya, i el reconeixement oficial, l'any 2002, de l'Institut per al Desenvolupament de l'Alt Pirineu i l'Aran estableixen el marc plausible d'unes polítiques que, durant molt temps, s'han quedat en el terreny de les intencions per manca de recursos econòmics o d'autèntica voluntat política, més enllà de voler satisfer nominalment les demandes dels territoris. Aquestes demandes les van expressar des dels anys setanta, d'una banda, el Congrés de Cultura Catalana i, de l'altra, els Grups de l'Alt Pirineu, i han estat reiterades en diverses ocasions com en el manifest de 2005, o en la carta manifest de 2015 que encapçala Jordi Abella i tanca Albert Villaró, i en què una cinquantena de pirinencs s'expressen, un cop més, mostrant des de la paciència màxima la urgència total d'un tractament unitari del Pirineu. No cal dir que, més enllà d'aquestes iniciatives específiques, la voluntat dels pirinencs s'ha expressat de forma reiterada en projectes, jornades, seminaris, trobades, xarxes i activitats que trenquen la dinàmica fragmentària i abonen la unitat d'acció des de la diversitat.

2. La muntanya, la visió del mite, la reivindicació de la realitat

Francesc Roma ha desplegat una àmplia erudició i capacitat analítica per mostrar-nos el camí recorregut amb l'objectiu de transformar la muntanya catalana en un espai idealitzat, en un mite identitari, en far i refugi de la catalanitat, i ha resseguit l'evolució des de les societats tradicionals fins a la descoberta barcelonina, des de la duresa de les condicions de vida pròpia fins a la idealització literària i política.³ La invenció de la tradició, la representació i la imatge del país a través de la muntanya esdevenen un procés que s'associa a una visió de conjunt de l'evolució de Catalunya, de la Renaixença literària i del catalanisme polític. En aquest sentit, Joan Luís Marfany és encara més categòric i afirma que "els catalanistes van d'excursió", que "anar d'excursió era fer catalanisme" i que, per concloure "el que passava, doncs, no és tant que els catalanistes anessin d'excursió com que l'excursionisme formava part essencial de la cultura catalanista".⁴

La profunda implicació del sentiment identitari i dels moviments catalanistes, amb la descoberta i idealització de la muntanya que, com hem vist, Francesc Roma i Joan-Lluís Marfany analitzen des d'òptiques diferents i complementàries, es manifesta de molt diverses formes i acaba fent encarnar en el Pirineu una representació excelsa de la catalanitat fundada en les idees i, també, en la descoberta concreta material i pragmàtica, com explica de forma senzilla i entenedora Hilari Raguer: "No sols són idees

i records: és la terra concreta, recorreguda pam a pam per Cèsar August Torras i els qui el segueixen en les entitats per ell fundades: Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1885) i Centre Excursionista de Catalunya (1902). Algunes de les seves sortides pel Pirineu les havia fetes Torras amb mossèn Cinto Verdager, i el poema *Canigó* (1885) n'és testimoni perenne".⁵ No és tan important la precisió de les dates, que requereixen algun ajust (Associació Catalanista d'Excursions Científiques, 1876, i Centre Excursionista de Catalunya, 1890) com la idea subjacent, molt concreta i entenedora. A la fal·lera estrictament excursionista caldria afegir-hi la voluntat explícita de recuperar la integritat patrimonial i etnogràfica del Pirineu, i aquest és el sentit de les diferents expedicions de caràcter científic, artístic i lingüístic que s'organitzen des de Barcelona amb la participació de personatges com Lluís Domènech i Montaner (1893, 1901, 1904, 1905 i 1906), de Josep Gudiol o de mossèn Antoni M. Alcover (1906), Josep Pijoan i encara les successives expedicions que va promoure des de 1907 l'Institut d'Estudis Catalans. Feines de recopilació, recuperació i trasllat, sovint als museus de Barcelona, en un intent de frenar l'espoli que s'estava produint i que es va arribar just a temps d'alentir, si bé no pas d'impedir del tot.

3. Darrere les petjades de Gerbert, pels camins de la història

Fem un salt de mil anys en el temps. Reculem a la Catalunya del segle IX i del segle X. El Pirineu era un forjiguer de gent i de vida, d'activitat. El trànsit de les persones i de les idees era una circulació que avui ens sorprèn. Els monestirs, les esglésies, les catedrals veien enriquir-se els seus fons documentals gràcies a les relacions, cada cop més sovintejadades, entre els territoris cristians i el món islàmic andalusí. Les expedicions militars eren freqüents, els tractes econòmics també, la circulació d'or va marcar un canvi de conjuntura en els comtats catalans i les famílies de les classes dirigents, nobles i eclesiàstics, es movien amb certa comoditat a una banda i l'altra del Pirineu, i hi tenien arrels. Bisbes i comtes representaven, sovint, una mateixa nissaga, com en el cas de la família dels comtes de Carcassona, tan present als comtats catalans. Els escriptors, reduïts, brillaven a gran alçada i reunien llibres i documentació del coneixement científic i humanístic de l'època, i transmetien aquest coneixement fent d'esponja i filtre del món àrab cap a l'Europa carolíngia en crisi.

És en aquest context que, per parlar del present, m'he permès situar en el títol d'aquest treball la figura de Gerbert d'Aurillac, el monjo que va acabar sent papa, amb el nom de Silvestre II, i que segons totes les dades va fer una estada a Ripoll per seguir la seva formació, durant els anys de 967 a 970. Ramon d'Abadal pondera l'amistat entre Gerbert i Miró Bonfill i afirma que "quan Gerbert marxà pel desembre de 970 cap a Roma a iniciar la seva formidable carrera, Miró obtenia la seu de Girona i el nostre Oliba obria els ulls a la llum del món".⁶ Al voltant d'aquests anys, i d'aquests personatges, ballen a ritmes variables els noms de Ripoll, Vic, Girona, Sant Pere de Rodes i Cuixà i, en un cert sentit, hauríem d'allargar la relació fins a la Seu d'Urgell, com a mínim.

Així, el món material i espiritual del Pirineu apareix associat a una brillant carrera eclesiàstica que, des d'Aurillac i Ripoll, va passar per Reims i Roma. El món cristià era

com un mocador i, malgrat el temps i les distàncies, afavoria la mobilitat dels personatges il·lustres a la recerca de coneixement i formació.

Tornem un moment a Abadal, que descriu el món del bisbe Miró Bonfill, oncle de l'abat Oliba, el seu biografiat: "sota la seva ampla protecció es creen o es renoven totes les grans fundacions monacals que són l'ornament religiós de la casa comtal: Cuixà el monestir del Conflent, posat al peu del Canigó, que fou cent anys enrere el lloc sagrat dilecte de l'impetuós oncle-avi Miró; Rodes la casa encastellada sobre el mar, presidint a banda i banda les amples planes del Rosselló i l'Empordà; Ripoll encauat entre rius i muntanyes, recer mortuori de tota la família; Serrateix que acaba de néixer, fruit de la devoció del germà Oliba, en les terres de la marca alliberades per l'avi Guifred; i sobretot, les cases de Besalú, el monestir de Sant Pere, la canonja de Sant Genís, que són l'obra personal del mateix bisbe covades sota el seu mantell protector".⁷

Aquest retrocés en el temps ens vincula amb una geografia del Pirineu molt lligada a la transversalitat, als recorreguts en totes direccions, saltant valls i muntanyes. El que més m'interessa subratllar és el cosmopolitisme de Gerbert, futur papa, i la seva voluntat de conèixer món. L'afany per venir a la Marca i per entrar en contacte amb la jerarquia eclesiàstica del país, i amb els grans centres d'irradiació de la cultura, trenca amb la idea de l'aïllament i amb qualsevol visió localista i endogàmica del nostre territori.

És més, una lectura atenta del paper dels comtes i dels bisbes i els abats ens acosta a la idea de la unitat del Pirineu que, per al passat, havien reclamat els geògrafs, els excursionistes i els historiadors i que, per al futur, reclama la gent que viu al Pirineu i que en reclama un reconeixement explícit.

En definitiva, reclamo els precedents històrics per encarar, ara, la realitat del present i les perspectives del futur, tractant de lligar la història, la cultura (el pòsit de la història) i el turisme que mira al futur. I plantejant una idea que, tornant a Gerbert, ens porti a la realitat dels Pirineus tal com la viuen i com la volen els pirinencs, basada en la lliure circulació fluïda d'idees i de persones i que ens permeti superar l'etapa de la salvació nacional que plantejaven les expedicions científiques dels primers anys del segle xx per tal d'arribar a un principi de devolució. La devolució de la iniciativa i de l'impuls als pirinencs per tal que construeixin el seu discurs territorial i cultural i que esdevingui, així, la llavor d'una nova manera d'entendre el lligam entre la cultura, el turisme, l'economia i la societat.

4. El Pirineu en xarxa

La materialització d'aquesta unitat, entesa com un requisit imprescindible per dotar els Pirineus de les eines adequades per treure el màxim profit de les seves potencialitats, passa per posar l'èmfasi en els instruments i la informació unitàries i per potenciar les bases de dades compartides que trenquin l'aïllament dels compartiments estancs de les valls que, separades, sembla sovint que es donin l'esquena en comptes de donar-se les mans.

Aquesta és la funció que de manera eficaç desenvolupen, des de fa temps, els centres d'estudis, les publicacions periòdiques, les jornades, les trobades literàries, els jocs

florals de comarques específiques i l'acció d'algunes editorials especialitzades i que desenvolupen una tasca benemèrita.

I fou, també, amb aquesta voluntat que l'any 2008 es va promoure i publicar una guia d'equipaments patrimonials⁸ que tenia l'avantatge de posar a l'abast un repertori de centres de cultura i patrimoni que s'escampen per tot el territori pirinenc. Un paper semblant, més centrat en el llibre, duu a terme la publicació que, cada any per Sant Jordi i esporàdicament per Nadal, des de fa un cert temps, ens parla del "Pirineu, un territori de llibres"⁹ i també cal esmentar, per la continuïtat, la temàtica i les publicacions, les Trobades culturals pirinenques,¹⁰ i també, més enllà de l'àmbit estrictament dels Pirineus catalans, els Col·loquis Internacionals d'Estudis Transpirinencs, en els quals s'afirma la idea i la visió del Pirineu com una espina dorsal que abasta des del País Basc fins a Catalunya, sense solució de continuïtat i amb una visió estrictament transfronterera, a banda i banda de la serralada.

En aquest sentit, els fonaments són bons, hi ha una bona base per construir, hi ha substància i hi ha matèria primera, però encara hi ha massa inèrcia, massa força centrífuga, massa indiferència i escepticisme, massa passivitat contemplativa. Vull dir que els esforços ingents que estan desplegant un quants centenars de pirinencs encara no troben un ressò suficient, un escalf explícit, un suport pressupostari incondicional. Avui, els equipaments patrimonials i totes les activitats que es despleguen al seu voltant requeririen d'un impuls radical, d'un reconeixement explícit del seu paper, d'un discurs clar sobre els seus objectius, un plantejament viu de la seva dimensió dinamitzadora de l'economia del Pirineu. Encara ara, la política és massa tèbia amb el Pirineu.

5. Cultura i turisme, el futur del Pirineu

El Pirineu encara avui una situació complexa amb la pràctica liquidació de les formes tradicionals de l'economia i amb l'ensorrament del sector de la construcció, que, durant algunes dècades, ha jugat un paper de pal·liatiu expansiu capaç de dissimular totes les mancances estructurals.

Ara, però, s'han de recollir els esforços i les experiències que la iniciativa social, institucional o privada ha emprès i cal posar-los tots, de manera integrada, a treballar per articular una proposta de futur que atengui una diversitat d'ingredients. Parlem, esclar, de la cultura en un sentit molt ampli, lluny de les lectures restrictives o elitistes que sovint se'n fan. La cultura de la qual parlem és un motor per al turisme i per a l'economia, perquè integra totes les peces de la vida al Pirineu en un discurs integral que es planteja la recuperació actualitzada de la memòria global.

Així, l'exemple de la història, mil anys d'història, han de fonamentar una visió unitària i específica del Pirineu. Han d'afirmar la unitat històrica i territorial.

L'exploració i l'explotació del territori són element bàsic de l'activitat cultural i turística. Les valls, els cims, els rius, els camps, els prats, els boscos configuren un mosaic que no ens ve donat de forma gratuïta, sinó que és el resultat d'un paisatge fortament antropitzat i un territori treballat.

El bosc ha de ser considerat com un element essencial. Ens cal conèixer la vida al bosc,

les formes de propietat, l'explotació forestal; el canvi de valor de la fusta, les subhastes dels boscos comunals, la reposició amb noves pràctiques de silvicultura.

La crisi dels sectors tradicionals de l'economia, l'agricultura i la ramaderia, ens obliga a innovar en aquest camp i a no perdre de vista que el manteniment d'aquestes activitats, encara que sigui amb fórmules noves, és imprescindible. La revifalla de l'agricultura tradicional dels productes pirinencs, la vinculació amb una nova gastronomia són camins encetats però encara amb un llarg recorregut. La caça, la carn de vacum i de cavall, la recuperació de les eugues pirinenques, el pasturatge, la recuperació de les seves tradicions, la producció de derivats làctics (formatges, recuits i iogurts), l'adaptació de la ramaderia clàssica a les noves modes esportives (l'hípica) són fórmules que encaixen amb una recuperació de la memòria, dels sentits, de la història i una clara adaptació a la demanda actual i, per què no, a la moda corresponent. Associat amb això ens cal aprofundir en el coneixement de la vida rural a muntanya: la indumentària, la dieta, les tècniques, l'utilitatge i la maquinària agrícola. Hem d'entrar en el detall del coneixement de la vaixella i l'aixovar, de la higiene, la salut.

Hem de confegir un inventari de la vegetació, les flors, les herbes. Hem de posar en valor les plantes remeieres i l'activitat associada. Hem de recuperar les tradicions atàviques, hem de treballar en la definició del patrimoni immaterial.

També són peça essencial d'aquest guió elemental els esports de muntanya, l'excursionisme i l'esquí, bàsicament, i també l'escalada, el senderisme i els itineraris de muntanya amb bicicleta. Formen part d'aquest recorregut, i d'aquest inventari, l'esquí alpi i l'esquí de fons, els primers refugis i les primeres excursions, els pioners de les diferents estacions. Hi hem de situar l'aposta de la burgesia i l'aposta de les administracions, la transformació de les estacions d'esquí en estacions de muntanya, la desestacionalització de l'accés i el gaudi de la muntanya. La recuperació del sentit històric d'aquesta descoberta i d'aquesta expansió formaran part d'un itinerari cultural que inclourà la memòria dels esports de muntanya i la memòria de la vida i de la moda i de les tècniques d'aquests esports.

Al costat de l'esquí hi situarem l'estiueig i l'impuls de les segones residències, la moda de la burgesia barcelonina, els camps de golf, les instal·lacions per a la navegació aèria, els parcs i els jardins urbans i residencials.

D'altra banda, l'explotació dels cursos fluvials, amb els esports d'aigües braves, connecta la força dels rius amb la història del seu aprofitament hidràulic, hidroelèctric, i, fins i tot, industrial. Les canalitzacions i els aprofitaments ens porten a l'època de l'esplendor de la construcció dels grans embassaments i tot el seu significat a l'hora de dominar i conduir la força dels rius. Un cop més, la història i la memòria actuen de ciment per a la construcció d'un discurs que lligui passat, present i futur. Dotant de vida i acció una lectura culta de cadascun d'aquests episodis.

Continuem endavant en el nostre argumentari amb l'arquitectura de muntanya: del romànic als balnearis, dels balnearis a l'arquitectura industrial, de les grans explotacions agrícoles i ramaderes als nous eixamples urbans de les pletes del creixement immobiliari. Hem d'estimular i apassionar amb la descoberta del patrimoni, el seu origen i la seva

peripècia: espoli, conservació, restauració, desplaçament. La dimensió amplíssima del patrimoni abasta l'art i la religió, l'arquitectura i les comunicacions, les infraestructures: les carreteres i els túnels, l'aposta incompleta del ferrocarril, l'arquitectura de guerra, els refugis i les fortificacions.

El patrimoni esmentat adquireix vida i dimensió humana amb les rutes del contraban, de l'exili, la frontera permeable, els perseguits i els refugiats, els camins de la llibertat.

La llengua, l'escola, l'educació, la religiositat, la literatura de muntanya, la cultura immaterial, les tradicions i la cultura popular són altres peces singulars i interrelacionades d'un conglomerat inseparable i imprescindible.

Els equipaments patrimonials estan obligats a trobar un fil conductor que enllaci la memòria històrica, la vida a muntanya i el futur de la vida al Pirineu. La cultura pot ser un motor, però només ho podrà ser si relliga passat, present i futur, i esdevé una aposta intel·ligent per sumar la unitat històrica del territori, la diversitat territorial, la història, la vida, la matèria i l'esperit, el paisatge i la identitat, i lluny de l'artificiositat enganxosa de les adaptacions espúries connecta cultura i turisme amb l'autenticitat de l'ànima pirinenca que interpreten només els pirinencs de tots els temps, de totes les condicions i de totes les generacions.

NOTES

- 1- *Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 2008.
- 2- GUILERA, Josep M. *Unitat històrica del Pirineu*. Barcelona, Aedos, 1964.
- 3- ROMA I CASANOVAS, Francesc *Els Pirineus maleïts. Natura, cultura i economia moral en les societats dites tradicionals*. Barcelona, Altafulla, 2000. I *Del paradís a la Nació. La muntanya a Catalunya, segles xv a xx*. Valls, Cossetània edicions, 2004.
- 4- MARFANY, Joan-Lluís *La cultura del catalanisme*. Barcelona, Empúries, 1995, p. 293-295.
- 5- RAGUER I SUÑER, Hilari *Divendres de Passió. Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3a edició revisada i molt ampliada, 2015, p. 29.
- 6- D'ABADAL I DE VINYALS, Ramon *L'abat Oliba bisbe de Vic i la seva època*. Barcelona, Aedos, 3a ed., 1962, p. 32.
- 7- D'ABADAL I DE VINYALS, Ramon *Op. cit.*, p. 32-33. Sobre Gerbert podríem afegir-hi el número "Gerbert i el seu temps", del Centre d'Estudis comarcals del Ripollès. *Annals*, 97-98. Ripoll, 1999, especialment pàgines 13 a 90.
- 8- *Guia de Museus i equipaments patrimonials de l'Alt Pirineu i Aran*. Garsineu Edicions-Idapa, 2008.
- 9- *Llibre del Pirineu. Lectures amb denominació d'origen*. Catàleg de l'Associació Llibre del Pirineu, des de 2011, Sant Jordi i Nadal, i successivament cada Sant Jordi.
- 10- L'any 2004 a Sant Julià de Lòria sobre *La globalització al Pirineu*; el 2005, a Esterri d'Àneu, sobre *El Pirineu en xarxa*; el 2006, a Organyà, sobre *Models de Pirineu*; el 2007, al Pont de Suert, sobre *El Pirineu i la creació cultural*; el 2008, a Ripoll, sobre *La comunicació al Pirineu*; el 2009, a Berga, sobre *Les crisis al Pirineu*; el 2010, a la Seu d'Urgell, sobre *El Pirineu, 1.000 anys després: visions de futur*; el 2011, a Escaldes-Engordany, sobre *la Marca Pirineus*; el 2012, a Puigcerdà, sobre *La frontera del Pirineu*; el 2013, a Ripoll, sobre *El patrimoni festiu del Pirineu*, i el 2014, a Esterri d'Àneu, sobre *Patrimoni cultural i turisme*.